

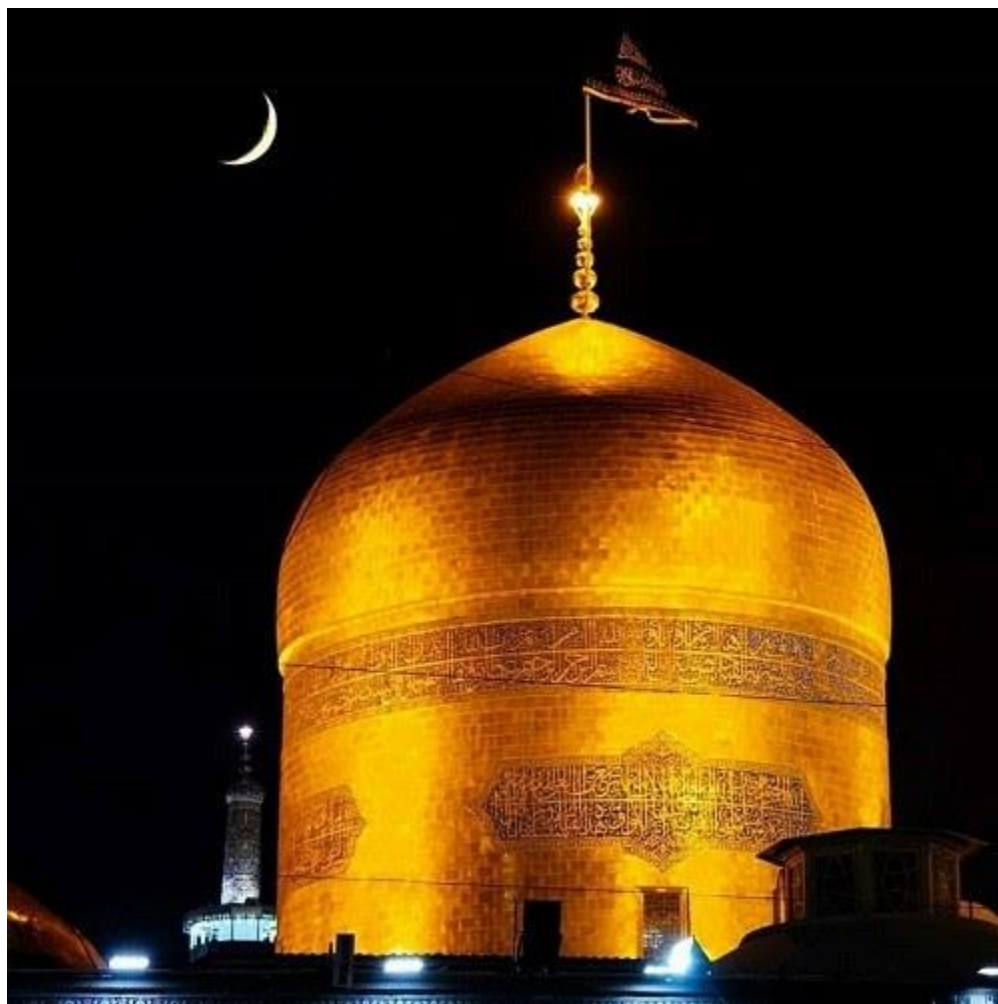
پیام آبکار

پوششهای
سطحی

نشریه پیام آبکار - تابستان ۱۴۰۱

ساخت و آبکاری گنبد حرم مطهر امام رضا (ع) به روایت تاریخ

وارد شهر مشهد که می‌شوی، گنبد طلایی رنگ حرم امام رضا (ع)، چشم‌ها را نوازش می‌کند. گنبدی که نمای آن از بیرون با ورقه‌های مسی که با آب طلاکاری پوشیده شده و از داخل با قطارهای مقرنس گچی آینه‌کاری آراسته شده است. دورتادور آن را نیز کتیبه‌هایی به زبان عربی پوشانده است.

در این مقاله مروری خواهیم داشت به تاریخچه ساخت گنبد طلایی امام رضا (ع) و آبکاری آن در طول سال‌های گذشته تا به امروز:

پیام آبکار

پوشش‌های
سطحی

نشریه پیام آبکار – تابستان ۱۴۰۱

در حال حاضر بقعه مطهر حضرت امام رضا (ع) به عنوان هسته اصلی حرم مطهر رضوی، یک گنبدخانه رفیع و بنایی چهارطاقی می‌باشد که بر فراز آن یک گنبد دو پوسته گسسته، با ساقه بلند قرار دارد. ارتفاع آن از کف حرم تا انتهای پوشش درونی ۱۸ متر و از کف حرم تا انتهای پوشش بیرونی ۳۱ متر می‌باشد و دور گنبد در سطح خارج ۴۲ متر و ارتفاع از اول طلاکاری تا نوک گنبد ۱۶ متر است.

حرم امام رضا(ع) از جمله گنبدهایی است که دو گنبد آن، در دو زمان متفاوت ساخته شده است، در حالی که بسیاری از گنبدها مانند گنبد مسجد گوهرشاد دو پوسته آن در یک زمان ساخته شد.

کتاب‌های تاریخی دوره صفوی به طلاکاری گنبد اشاره دارند ولی به ویژه درباره طلاکاری دوره طهماسب بسیار پرابهام هستند. در جریان به توپ بستن گنبد حرم مطهر رضوی توسط روس‌ها، درباره تخریب گنبد مطالب مفصلی در منابع مرتبط هست اما درباره تعمیرات آن، اشارات محدود است. درباره آخرین طلاکاری در دوره معاصر نیز گزارش بسیار مختصری در یکی دو کتاب چاپ روابط عمومی آستان قدس به چشم می‌خورد.

نشریه پیام آبکار - تابستان ۱۴۰۱

طلاکاری گنبد

گنبد حرم در میانه سده دهم هجری قمری در دوره صفوی توسط شاه طهماسب اول طلاکاری شد. شاه عباس اول و شاه سلیمان گنبد را تعمیر کرده و کتیبه‌هایی به آن افزودند.

مامون که می‌خواست احترام و عزت به امام رضا(ع) بگذارد پس از این‌که حضرت را به شهادت رساند در نزدیکی قبر پدرش، هارون الرشید امام رضا(ع) را دفن کرد. به همین دلیل است که ضریح مطهر در وسط بنا قرار ندارد و کمی به سمت غرب است، به تدریج که شیعیان قدرت یافتند قبر هارون محو شد.

شاه طهماسب، دومین پادشاه صفوی که در نوجوانی به قدرت رسید در شرق کشور همواره با مشکل هجوم ازبک‌ها مواجه بود. او نذر کرده بود اگر در برابر ازبک‌ها به پیروزی دست یابد گنبد امام رضا(ع) را طلا کند.

پیام آبکار

پوششهای
سطحی

نشریه پیام آبکار – تابستان ۱۴۰۱

بدین ترتیب نذر طلاکاری گنبد با ۱۸۹ کیلوگرم طلا برای گنبد و ۵۱ کیلوگرم برای میل ادا شد. شیوه طلاکاری نیز به این صورت بود که ابتدا مسگران و صفاران ورقه‌های مسی را برش زده و پرداخته و به شکل خشت‌های قابل نصب بر بدنه آجری آماده می‌کنند سپس زرگران آن‌ها را طلاکاری می‌کردند. کتیبه این طلاکاری اکنون در دست نیست، اما شواهد نشان می‌دهد که کتیبه وجود داشته است.

احتمال دارد نذر طلاکاری گنبد مدتی بعد از این سال، حتی شاید بعد از سال ۹۴۲ قمری ادا شده باشد که چنین چیزی با توجه به ناامنی‌ها و غارت‌های مکرر شهر در سال‌های بعد از ۹۳۵ قمری دور از ذهن نیست.

برخی نیز طلاکاری گنبد را مربوط به سال ۹۴۰ قمری می‌دانند که به تاریخ کتیبه طلای مورخ ۹۳۹ قمری در دارالسیاده نزدیک می‌باشد.

طلاکاری گنبد هم از جهت استفاده از پوشش فلزی بر روی آن و هم استفاده از جنس و رنگ طلایی، یک نوآوری و ابداع خلاقانه بود که تا آن زمان، در دنیای اسلام نظیر نداشت. این نما به صورت خشت‌های مسی روکش شده با ورقه‌های نازک طلا اجرا می‌شد و بعد از آن ایوان طلای نادری و ایوان طلای ناصری به همین شیوه اجرا شد.

تعمیرات گنبد حرم مطهر رضوی

گنبد حرم مطهر امام رضا (ع) از ابتدا تا کنون چهار بار تعمیر شده است.

نخستین بار شاه عباس اول مشهورترین و مقتدرترین سلطان صفوی که در سال ۹۹۶ قمری در قزوین به تخت سلطنت نشست پیشتر نذر کرده بود که اگر بتواند مشهد را از ازبکان پس بگیرد، پیاده به پابوس حضرت امام رضا (ع) برود. سه سال بعد از پس گرفتن مشهد و با مساعد شدن اوضاع، او این وعده را عملی کرد و سفر پیاده‌اش را از پایتخت تازه‌اش، اصفهان آغاز کرد و مهم‌ترین نماد و جلوه بیرونی حرم مطهر یعنی گنبد طلا را تعمیر کرد که در کتیبه دور گنبد ذکر شده است.

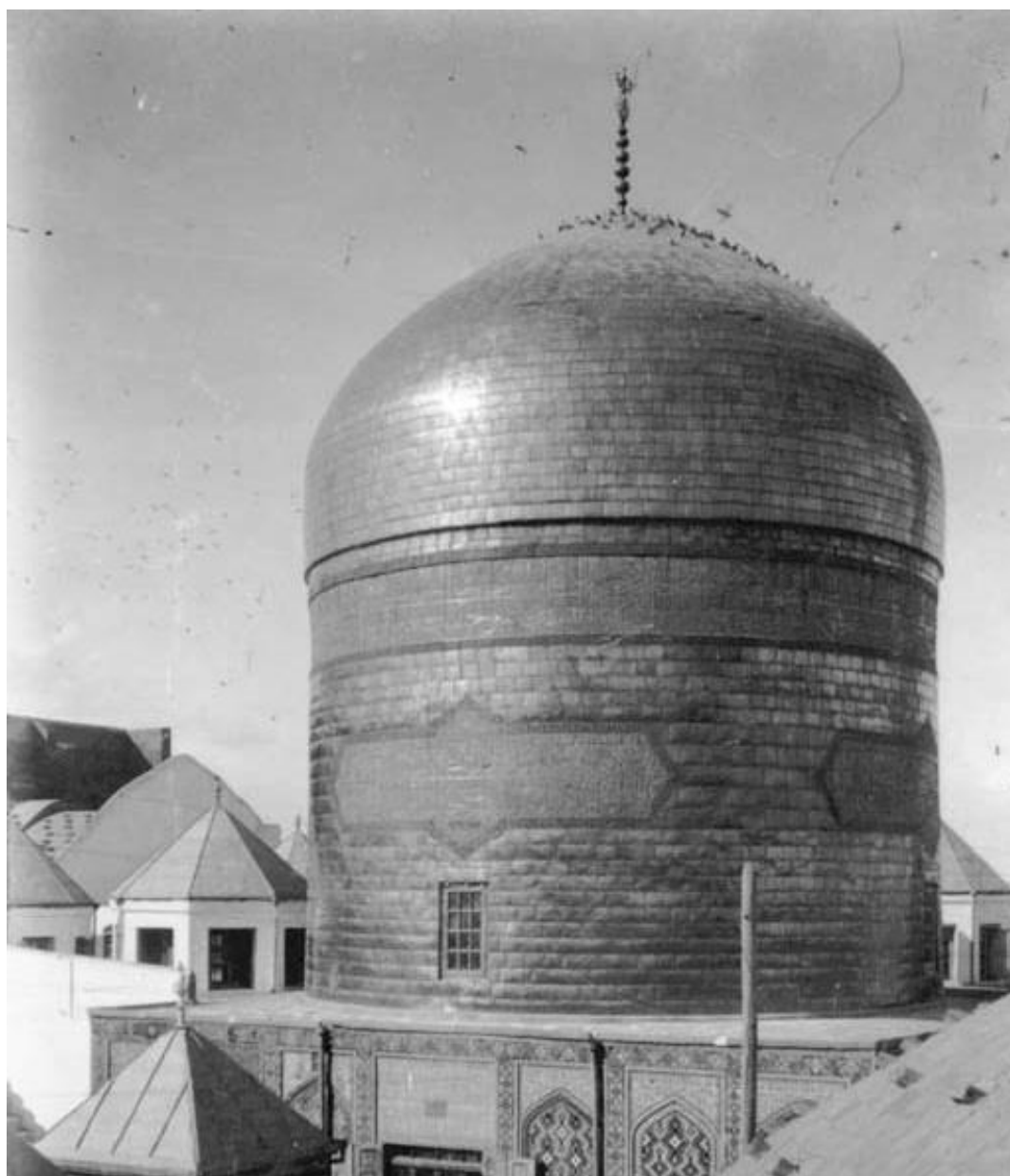
پیام آبکار

پوششهای
سطحی

نشریه پیام آبکار - تابستان ۱۴۰۱

شش دهه بعد از تعمیرات دوره شاه عباس، در سال ۱۰۸۴ قمری زلزله مهیبی مشهد را لرزاند و خسارات بسیاری به حرم مطهر رضوی وارد کرد از جمله گنبد حرم مطهر شکست برداشت که تا دو سال بعد، خرابی گنبد که اهمیت بیشتری داشت، رفع شد و کتیبه‌های چهارگانه پایین ساقه گنبد راوی این تعمیرات است.

نشریه پیام آبکار – تابستان ۱۴۰۱

شاه سلیمان صفوی به شیوه جدش تصمیم گرفت کار تعمیرات زمان خود را در یک کتیبه جدید، بر نمای گنبد مطهر ثبت کند، بدین ترتیب در زیر کتیبه دور گنبد، چهار کتیبه در چهار قاب ترنج بازوبندی بزرگ افزوده شد که این کتیبه‌ها را به شیوه کتیبه قبلی بر ورقه‌های مسی روکش شده با طلا، قطاعی و نصب کردند.

در سال ۱۳۳۰ قمری قزاق‌های روسی حامی محمدعلی شاه که بر ضد مشروطه خواهان موضع داشتند، به عنوان بخشی از واحدهای نظامی روسیه وارد شمال ایران از جمله مشهد شدند که در پی درگیری با دسته‌های مختلف مردم که در حرم مطهر رضوی تجمع داشتند، این مکان را به توپ بستند و به مردم حمله کردند که خسارات فراوان به حرم مطهر رضوی از جمله گنبد، رواق‌های اطراف آن و مسجد گوهرشاد وارد شد.

نشریه پیام آبکار – تابستان ۱۴۰۱

چند ماه بعد از این واقعه تعمیر گنبد مطهر آغاز شد اما تعمیر قسمت‌های دیگر صحن چند سال طول کشید که مرتضی قلی خان طباطبایی نایب التولیه وقت به حمایت مالی حسین میرزا نیرالدوله والی خراسان، حاج قائم مقام التولیه سرسلسله سادات رضوی و مردم، کار تعمیر را انجام داد.

تصاویر گنبد مربوط به دهه بیست شمسی به بعد، فرسودگی و شکاف میان خشت‌های نمای گنبد را نشان می‌دهد. ظاهراً در اوایل دهه پنجاه شمسی تصمیم گرفته شد نمای ایوان طلای صحن انقلاب (صحن عتیق)، گنبد و گل دسته طلای کنار آن، به کلی نوسازی گردد.

سندی مربوط به خرداد سال ۱۳۵۵ شمسی در این باره، از مکاتبه میان دربار پهلوی دوم و نایب التولیه وقت آستان قدس رضوی حکایت دارد که این سند به آستان قدس رضوی اجازه می‌دهد برای آب طلاکاری ایوان‌های طلا و گنبد حرم مطهر حضرت امام رضا (ع) از وجود کارشناسان و کارگران ماهر پاکستانی استفاده کند.

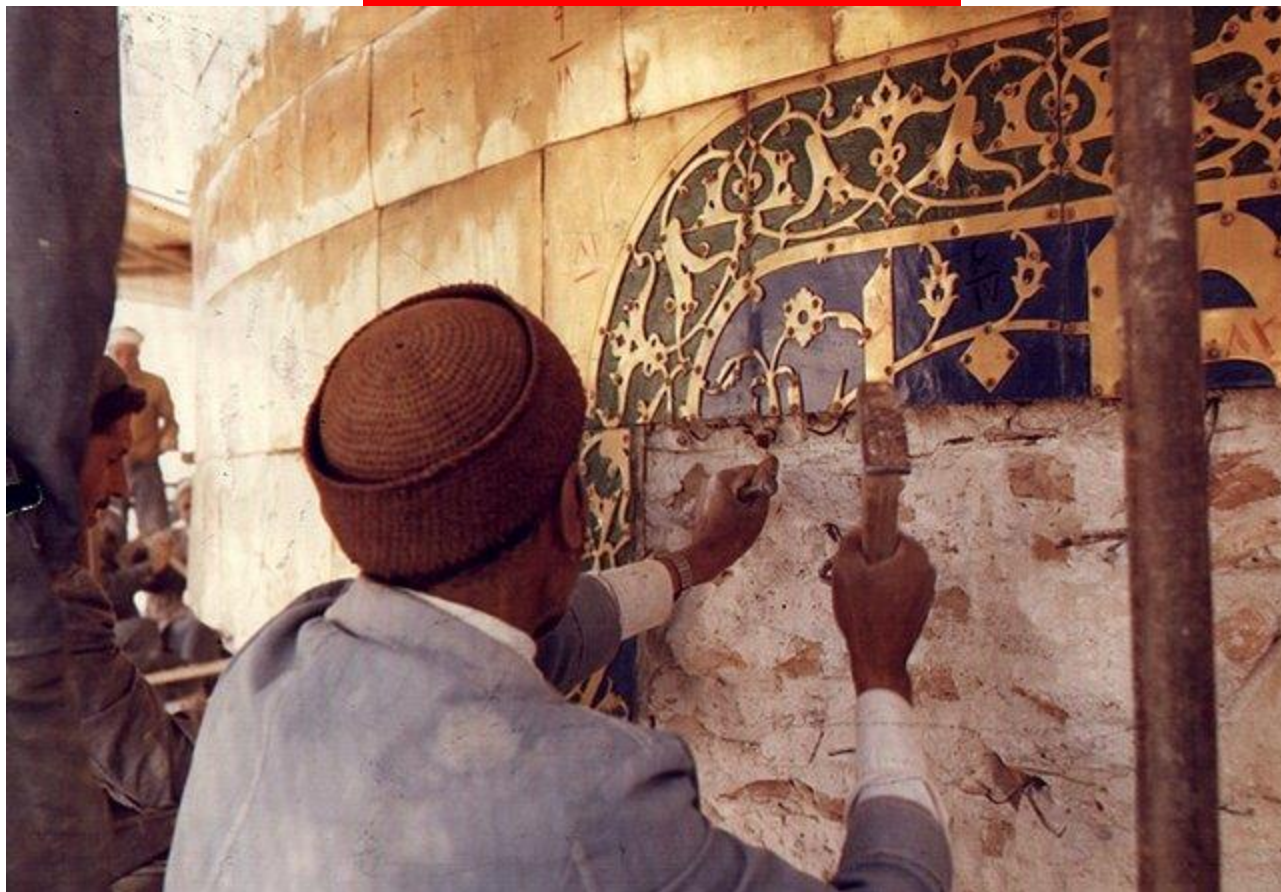

پیام آبکار

بویشهای
سطحی

نشریه پیام آبکار - تابستان ۱۴۰۱

فراهم کردن مقدمات این کار مهم دو سال طول کشیده و پس از تعمیر ایوان طلا، سرانجام در خرداد ۱۳۵۷ تعمیر و بازسازی گنبد آغاز گردید. اما چون کار زرگران پاکستانی در طلاکاری ایوان موفق نبود، حسین پرورش از طلاکاران اصفهانی کار طلاکاری ایوان را تمام کرد و پیمان کاری طلای گنبد را به اتفاق جعفر نوروزخان، آبکار تهرانی عهده‌دار گشت.

جدا از آب کاری، کار تعمیر، زیرسازی و نصب نما توسط استادکاران آستان قدس رضوی و به سرپرستی محمدصادق رأفتی (حامد مقدم) معمار آستان قدس رضوی صورت گرفت.

با پیروزی انقلاب اسلامی، دگرگونی اساسی در اداره آستان قدس رضوی روی داد و نصب خشت‌ها که تا بهمن ماه ادامه داشت متوقف و دوباره با استقرار حکومت اسلامی و تغییر مدیریت، در تیرماه ۱۳۵۸ آغاز شد.

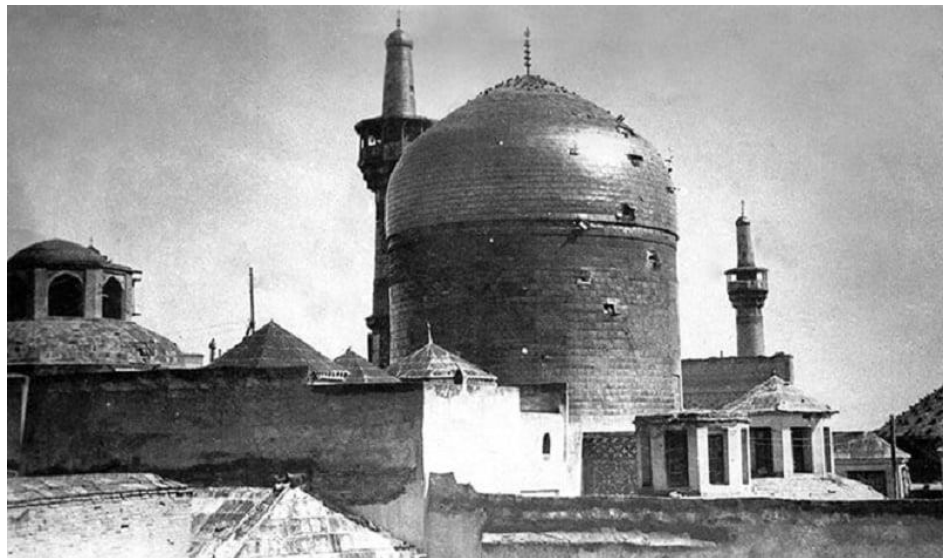

نشریه پیام آبکار – تابستان ۱۴۰۱

اتمام رسمی کار نماسازی گنبد در خرداد ۱۳۵۹ بود و براساس صورتجلسه رسمی اتمام کار هفت هزار و ۷۴۰ عدد خشت در نوسازی گنبد به کار رفت که هفت هزار و ۱۹۳ عدد آن جدید بوده است.

۱۶ هزار و ۸۰۸ کیلو گرم وزن خشت‌های مسی و ۲۲۲ کیلو گرم مقدار طلای تیزابی با بالاترین عیار جذب شده روی ورقه‌های مسی بود و ضخامت روکش طلا شانزده هزارم میلی‌متر، یعنی چهار برابر ضخامت روکش قبلی است که به طریقه آبکاری اجرا و در سطح ۷۰۰ متر مربع نصب شد.

با نوسازی خشت‌ها و طلاکاری، جلوه طلایی گنبد درخشانده‌تر و نما یکدست شد و اضافه کردن یک لایه نازک از بتن روی آجرهای گنبد، بهتر شدن زیرکار اجرای دقیق‌تر نما را به ارمغان آورد.

خاطره ی پسر نوروز خان، آبکار تهرانی از آبکاری گنبد امام رضا (ع) توسط پدرش

مهندس جعفر نوروزخان را پدر صنعت آبکاری ایران نیز می‌خوانند. همزمانی زیارتش در سال ۵۶ به مشهد و بازسازی گنبد طلا در آن روزها مشتاقش کرده بود روش بازسازی گنبد را از نزدیک ببیند و به فکر آن بیفتد که خودش هم در آن دستی داشته باشد، هر چند حالا سال‌هاست از فوت نوروزخان که در بازسازی گنبد حرم امام هشتم (ع) و آبکاری آن بیشترین سهم را داشته است، می‌گذرد. پسرش بنا به گفته‌های پدر تعریف می‌کند: آن سال‌ها آبکاری به روش سنتی انجام می‌شد؛ به این شکل که یک ظرف بزرگ حمام را گذاشته و داخل آن، یک

نشریه پیام آبکار – تابستان ۱۴۰۱

خشت یک خشت آب طلا می‌دادند یا طلاها را بر روی خشت‌ها می‌مالیدند و سعی داشتند تمام قطعات آبکاری شده یک رنگ باشد. نوروزخان می‌گوید: مرحوم جعفر نوروزخان اولین کسی بود که در سال ۵۶ اقدام به ایجاد پوشش طلا بر روی گنبد امام هشتم (ع) کرد. او توضیح می‌دهد: در جریان رفتن پدر به مشهد و دیدن روش بازسازی گنبد او قصد دیدن تولیت را کرده و در آن دیدار شیوه نویی را برای این کار پیشنهاد می‌دهد و خلاصه قرار بر این می‌شود که در سفر بعدی در جریان بازسازی گنبد مطهر، با آن‌ها همکاری داشته باشد. حالا او از ادامه سفر پدر صحبت می‌کند: این می‌شود که در سفر بعدی پدرم به مشهد، همه تجهیزات را به آنجا انتقال داده و کار به دو بخش مجزا تقسیم می‌شود. بخشی را پدرم عهده‌دار می‌شود و قسمتی را آقای پرورش تا آنجا که در تقسیم کاری که انجام می‌شود، ساخت خشت‌هایی با ابعاد ۲۰×۲۰ را آقای پرورش انجام می‌دهد و آبکاری خشت‌ها بر عهده پدرم قرار می‌گیرد، چون خشت‌ها علاوه بر ساخت، نیاز به چکش کاری هم داشتند و باید پرس می‌شدند. آقای پرورش باید کاری می‌کردند تا انحنای مورد نیاز را ایجاد کنند و مراحل کار به این صورت بود که خشت‌ها چهارتایی به هم چفت شده و نیم‌هلالی را شکل داده و در قالبی که برایشان تعریف شده بود، قرار می‌گرفت بعد پشت خشت‌ها را سه تا چهار بتن می‌ریختند که دو نفر آن‌ها را می‌گرفتند و وقتی هر خشت خشک می‌شد، جرثقیل آن را بلند می‌کرد و به عبارت دیگر بالا بردن و نصب بعد از مرحله آبکاری بود. آن زمان همه فکر می‌کردند این خشت‌ها از طلا ساخته شده و نمی‌دانستند تن پوشی از طلا بر روی آن قرار گرفته که برای این کار از همان ملقمه کاری گذشته استفاده می‌شد البته چهارده عدد از کتیبه‌های دور گنبد از طلای خالص است. کتیبه‌های دور گنبد کتیبه‌های قدیمی و تاریخی هستند که دوباره ساخته نشدند بلکه فقط مورد آبکاری قرار گرفتند اما خشت‌ها از نو ساخته شدند که ورق همه از مس است. نوروزخان که در بعضی از روزها همراه پدرش در مشهد بوده است، توضیح می‌دهد: طبق دستور پنج بازرس ناظر این کار بودند که آن‌ها بیشتر از دستگاه حکومت انتخاب شده بودند. برای آبکاری هم همین افراد حضور داشتند تا شاهد آبکاری شدن خشت‌ها و وزن‌کشی آن‌ها باشند. مراحل کار هم از این قرار بود که بعد از اینکه بر روی هر خشت ۳۰ تا ۳۳ گرم طلا نشانده می‌شد و این حد استاندارد بود، در همین موقع خشت‌ها را وزن‌کشی می‌کردند و خشت‌هایی که وزن کمتری داشتند دوباره رنگ‌کاری می‌شدند و حتی شماره‌ای را که روی این خشت‌ها خورده شده بود، رنگ می‌زدند و دوباره آن‌ها را آب‌کشی و وزن‌کشی می‌کردند. او حتی توضیح می‌دهد: در گنبد مجموعاً از ۲۵۵ کیلو طلا استفاده شده است. مهندس نوروزخان شاید از بین همه خاطراتی که وقت حضور در مشهد دارد، این یکی را مناسب‌تر از همه برای تعریف می‌داند و می‌گوید:

نشریه پیام آبکار – تابستان ۱۴۰۱

آقای بنایی نماینده شرکت کانینگ از فعالان قدیم این صنعت و از اقلیت‌های مذهبی بود به خاطر دارم یک شب با پدرم تماس گرفت و وقتی پدر قطع کرد، فهمیدم از او خواسته بود برود جلوی ضریح و برایش دعا کند. بابا کارش که تمام شده بود، به جلوی ضریح رفته و گفته بود: «آقا! آبروی مرا جلوی این کلیمی نبر. نیتی دارد که من هم نمی‌دانم چیست.» وقتی پدر برگشت، بعد از چند ساعتی او حاجتش را گرفته بود. نوروزخان بعد از همه این‌ها سی و چند سال هنوز هم از راه که می‌آید، برق گنبد طلا چشم‌گیرش می‌شود و حاضر نیست آن را با دنیایی عوض کند.

منابع: مقاله «طلاکاری گنبد حرم امام رضا (ع)» - نوشته بهزاد نعمتی

«آنچه که باید از کتیبه‌های گنبد طلا بدانیم» - خبرگزاری ایسنا - ۲۴ مرداد ۱۳۹۵

«تاریخچه طلاکاری گنبد حرم مطهر حضرت امام رضا (ع)» - خبرگزاری ایرنا - ۲۶ بهمن ۱۳۹۹

سایت آستان قدس رضوی

وبلاگ غریب طوس